

GECEKONDU

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE HIZLA TOPRAKTAN KOPMA VE KENTLE BÜTÜNLEŞEMEME

Prof. Dr. Mübeccel KIRAY

Tarih boyunca kentlerin nüfusu hep kırsal alanlardan göçen nüfusla artmıştır. Fakat, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra, ekonomisinin temeli halâ tarıma dayanan toplumlarda, kente göçenlerin, yaşantıları farklılıklar göstermektedir.

Gecekondular ise, yalnızca, tarımda pazara yönelik üretime (cash cropping) geçişin göresel olarak hızlandığı ve kentteki nüfus yığılmasının hızla artmasına karşılık, çok yavaş bir sanayileşmenin gerçekleştiği toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bu gözleme, ayrıca gecekonduların, sosyo ekonomik değişmelerin yalnız klasik pazar mekanizmasıyla düzenlendiği toplumlarda yer aldığını da eklemek gerekir. Bu koşullar altında kırdan kente göç ve yerleşme, çağdaşlaşma öncesi (pre-modern) feodal kentlerinkinden, ya da çağdaş (modern) sanayileşmiş kentlerdekinden farklı özellikler göstermektedir. Çağdaş olmayan kentlerde, kırlardan göçenlerin, göresel olarak kentin kenarlarına yerleşmeleri olağandı.¹ Çağdaş endüstriyel kentlerde ise, göçenlerin önce geçiş alanlarına yerleştikleri ve sonradan kentsel sisteme özümlendikleri (assimilated) bilinmektedir.² Sanayi öncesi ve sanayileşmiş toplumlarda, yani dengeli toplumlarda, kırdan göçenlerin, kentte açıkça farklı yerleşme biçimi oluşturdıkları pek görül-

¹ Bak: Sjoberg, G.: *Preindustrial City*, 1960.

Kıray, M.: *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara Devlet Planlama Teşkilatı, 1964.

Alonso, W.: *The Form of Cities in Developing Countries*, M.I.T. Press, 1964. Cambridge.

² Bu konuda, Park, R.E. ve Burgess, E.W.: *The City*, 1925. Chicago. Zorbaugh, W.: *Gold Coast and the Slum*, 1929. Chicago. klasik yapıtlardır. Ondan sonraki zengin literatür herkeşce bilinir.

mez. Oysa bugün, sanayileşmekte olan toplumlarda, kente göçen nüfus mekâna, göçtükleri kent ile hiç bir ilişkileri yokmuş gibi, yerleşmektedir. Göçenlerin bu görünüşünün, temel sosyal yapının tarım kesiminin, tarımsal olmayan üretimden ve buna paralel olarak pazar yarışmasına ilişkin örgütsel yönlerden çok daha hızlı gelişmesinin, yani, şehir yapısının *çok daha yavaş değişme süreci* içinde bulunmasının, mekânsal biçimlenmesini temsil ettiğini kabul etmek gerekir.

Türkiye'de gecekonduların ortaya çıkışı 1945'lere değin uzanır.³ Uzun süre Türkiye'nin büyük kentlerinde, hem gecekonduya, hem de gecekonduya oturanlara geçici diye bakılmıştır. Geçen yirmi sekiz yıl içinde ise gecekondu gelişmiş ve kentlerin egemen ve kalıcı özelliği durumuna gelmiştir. Ankara'da nüfusun % 61'i, İstanbul'da % 45'i ve İzmir'de % 43'ü gecekondu semtlerinde oturmaktadır.⁴ Ben bu yazımda kente göçüp gecekonduya yerleşenlerin sosyal tabakalaşma ve sınıf mensubiyetleri (affiliation) açısından nerede durduklarını, bu durumlarını nasıl değiştirdiklerini ve bu süreç içinde özsel (subjective) uyuşmayı nasıl sağladıklarını kısaca tartışmaya ve çözümlenmeye çalışacağım. Böyle bir incelemenin, bu gibi kentlerin ikiye bölünmüş yerleşme görünümünün nedenlerini açıklamakta ve gelecekte olabilecek gelişmelere ip ucu vermekte yararlı olacağı kanısındayım.

EKOLOJİ VE NÜFUS BOYUTLARI:

Kentsel yerleşme alanlarının, tarımsal olmayan üretimi içerdiği ve bu tür üretimi gerçekleştiren ve denetleyen, uzmanlaşmış ve tabakalaşmış bir nüfusu da barındırdığını söylemek, herkesce bilinen bir gerçeği yinelemektir. Bu özellik, aralarında bildirişim bağlantıları (ulaşım ve haberleşme) olan farklılaşmış iş ve konut semtlerinde gözlenmektedir. Çalışma düzeninde uzmanlaşmanın ve iş bölümünün artması ve gittikçe daha da yoğunlaşması ile, yersel farklılaşma, yalnız konut ve iş semtlerine kısıtlanmakla kalmamaktadır. İş semtlerinde, üretim-dağıtım-yönetim ve bu üçünün tümünün denetimi farklı yerleri kaplamaktadır. Ve bu faaliyetlerle uğraşan nüfus, örneğin denetleyen ve yönetenlerle, üretim ve dağıtımla uğraşanlar, öteki deyişle, toplumun farklı sınıfları, arsaların istenilen nitelikleri için ücret ödeyebilme yeteneklerine göre, farklı yerlerde yerleşmektedirler. Böylece her kentsel yerleşme alanı, sanayileşme derece-

³ Kiray, M.: *Tüketim Normları Üzerinde bir Araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, 1947.

⁴ İmar ve İskân Bakanlığı Konut Umum Müdürlüğü.

sine göre, toplumun iş yapısı kadar tabakalaşma ve sınıf yapısını da yansıtmaktadır.

Ekonomik bakımdan gelişmiş ve gelişmesini hızla sürdüren toplumlarda, kiralardaki ve arsa fiyatlarındaki pazar yarışmasına karşın, kente göçen nüfus, genellikle merkezî iş muntikasının bitişiğinde yer alan geçiş alanlarında çok kısa bir süre kalmakta ve gelişen ekonominin sağladığı görece yüksek ücretler ve güvenli işler yardımıyla hemen, daha iyi ve düzenli konut alanlarına taşınmakta ve oralarda yerleşmektedir. Böylece zaten sayısı büyük olmayan yeni gelenler, çabucak kentsel meslek ve sınıf yapısına özümlemektedir. Bugün, İkinci Dünya Savaşından sonra az gelişmiş ülkelerde olanlar, kentlerin kırdan göçen nüfusu emip bütünleştiremedikleri gerçeğini göstermektedir. Kent bir soyut olgu değil sosyal bir olgu olduğuna göre, kentte nelerin bütünleşmeye özellikle engel olduğunu araştırmak gerekmektedir.

Köyden gelenlerin yerleşiminde iki farklı türde eylem göze çarpmaktadır:1) İş merkezlerine yakın alanlarda kiraladıkları bir evde kısa süre için kalmak ve sonra, sanayileşmiş toplumlarda olduğu gibi, daha üst tabakaların oturduğu konut alanlarına taşınmak yerine kentin kenarlarındaki bir gecekondu semtine taşınmak.2) Kentsel konut stokunun kısıntılı olmasından dolayı, daha başlangıçta kentin kenar kesimlerinde bir gecekondu satın alarak, yaparak ya da kiraliyerek yerleşmek.

Belediyelerce konulmuş normlara uygun yapıların maliyeti ile kente göçenlerin ödeyebilecekleri para arasında derin uçurumlar vardır. Gecekondu yapmaktaki temel amaç, göçen kimsenin satınalma gücü çok kısıntılı olduğundan, olanak ölçüsünde ucuza konut sahibi olabilmektir. Konutun ucuzluğu, her şeyden önce, yapıyı yapanın kendisi, arkadaşları, ve akrabalarının sağlanan karşılıksız emek ve ondan sonra becerili emeğe en az ücretin ödenmesi yolu ile sağlanmaktadır. İkinci tasarruf kaynağı, bulabildikleri ölçüde ucuz ve dolayısıyla düşük nitelikli yapı malzemesi kullanmaktır. Üçüncü ve oldukça önemli bir tasarruf da, konutun üzerine yapılacağı arsa için hiç para ödememek ya da «normal» sayılmayacak kadar az para ödemek olanağıdır. Hiç para ödememek en ideal durumdur. Ama çoğu kez hiç bir şey ödememek olanaksızdır. Netekim, eski kentsel nüfus ve yetkililer, gecekonduyu «kente göçenlerin başkalarının arazisinde izinsiz ve düşük nitelikte yaptıkları yapılar» olarak tanımla-

maktadırlar. Böyle yapıların ortalama maliyeti 1962-1963 yıllarında 6.000-13.000 lira iken 1970'lerde 7.000-20.000 liraya çıkmıştır.⁵

Ankara'da gecekondü türündeki yerleşmenin otuz yıllık bir geçmişi vardır. Bu devre içinde sürecin özelliği iki yönde değişmiştir.1) Kalıcılık niteliği kazanmıştır.2) İnsafsız bir arsa ve bina spekülasyonuna yol açmıştır.

Yeni bir gecekondü yerleşmesi, kent çevresindeki boş bir alana aynı köyden ya da aynı semtten bir kaç ailenin gelip konut yapması ile doğmaktadır. Daha sonra, bu yerleşenlerin akrabaları ve tanıdıkları onlara katılırlar. Evlerini düzenledikleri, çevresini ağaçlandırdıkları sıralar genellikle, yerleşmenin sakin ve sessiz devresine rastlamaktadır. Bu dönemde söz konusu yerleşme kesimi bir «alt orta takaba semti»ne ya da ortalama küçük bir köye benzemektedir. Ancak, zamanla ve kente göçün artması ile birlikte, hem spekülâtörlerce, hem de yeni gelenlerce yapılan yapılarda birdenbire artma görülmektedir. Bu devreyi izleyen iki yıl içinde ise yoğunluk iyice artmaktadır. Eski yerleşmelerde kilometrekare başına 440 kişi, yenilerinde ise 168 kişi düşmektedir. Zaman geçtikçe yerleşme, yurdun her yanından gelen insanlarla heterojenleşmektedir. Ayrıca yoğunluğun artması ile birlikte kent hizmetlerinin kıtlılığı ya da kısıtlılığı iyice belirir ve bu alan bir yoksulluk semtine (slum area) dönüşür.

Ankara'da gecekonduda oturma süresi ortalama altı yıldır. Ancak aynı yerde 17-20 yıl oturanlar da ender değildir. Ne var ki, gecekondularda oturanların % 60'ı son onbeş yıl içinde kente gelenlerdir.⁶ Gecekonduda bölgelerinde yıllık ev değiştirme çok kısıtlıdır. Eski bölgelerde bu oran % 1'dir. Nüfusu bir milyonu geçen kentlerin merkezindeki hiç bir geçiş

⁵ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal İlimler Bölümü Şehirleşme Semineri 1962-1970 raporları. Bu seminerler yazar tarafından yaptırılmıştır. 1970 seminerinde Ankara kentinde biri eski Altındağ, diğeri yeni oluşan Dikmen gecekondü semtleri seçilmiş ve buralardan sistematik bir örneklemeğe dayanan sörvey yolu ile veriler toplanmıştır. Eski gecekondü bölgelerinde gene yazar tarafından 1945 ve 1962 de gözlemler yapılmıştır. Bu makalede verilen sayı ve oranlar, eğer başka kaynak gösterilmemişse 1970 yılı sörveyinden elde edilen verilerden hesaplanmıştır.

⁶ İbrahim Yasa, Ankara'da yaptığı çalışmasında ailelerin beşte üçünün on yıl önce geldiğini yazmaktadır. Ch. Hart, İstanbul için Zeytinburnunda ortalama süreyi dört yıl bulmuştur.

Yasa, İ.: *Ankara'da Gecekondü Aileleri*, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayını Sayı: 46., Ankara 1966. Sayfa 75.

Hart, Ch.: *Zeytinburnu Gecekondü Bölgesi*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları 1969. İstanbul, Sayfa 162.

bölgesi (interstitial zone) için bu denli düşük bir ev değiştirme oranı olağan değildir. Ev sahibi olan gecekonduların oranının % 82 olmasında yerleşmenin kalıcılığını gösterir. Bu gözlemler, gecekonduların yerleşmeleri hakkındaki «köprübaşı» anlayışını tamamen çürütmektedir.

Gecekonduların nüfus özellikleri de, kesinlikle, batı metropoliten kentlerinin geçiş bölgelerinden farklıdır. İlk olarak nüfusun yaş ortalaması 35'dir. Ve bu göçmüş bir nüfus için çok yüksektir. Cinsiyet oranı 104'dür. Yani erkek nüfus daha fazladır. Fakat diğer taraftan bu sayı, özellikle Türkiye ortalaması ile aynı olduğuna göre, önemsenecek ölçüde yüksek değildir. Bekâr nüfusun oranı oldukça sınırlıdır, % 3. Aile başına düşen ortalama çocuk sayısı 4,6'dır. Ailelerin % 90'ı çekirdeksel ailedir. Bütün bu sayılar ve oranlar, yerleşmiş bir nüfusun varlığını göstermektedir. Ne var ki, bu nüfus, sanayileşmiş bir kentte değildir. Durum bizi, bu nüfusu nasıl niteliyeceğimiz sorusu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Gecekonduya yaşayanlar köylü müdür? Kentli midir? Yoksa günün modasına uyarak söylersek «kentsel köylü» müdür? Sonuncusu, söz konusu karmaşık etkileşim ağını kavramlaştırmaktan çok uzak, eklektik bir terimdir. Köylüler değişmeden ve göçten önce, modern öncesi tarımsal üretimle uğraşıyorlardı. Şimdi ise, artık tarımla uğraşmayıp, kentte oturduklarına göre, özdeşimleri yeni üretim eylemlerine göre başlamalı, sonra da yaşantı ve düşünce biçimleri ile sürdürülmelidir.

SINIFSAK YAPI VE SOSYAL TABAKALAŞMA BOYUTLARI:

Büyük kentlerin çok farklı ve durmadan büyüyen gecekondular bölgesinde oturanları özdeşirken başvuracağımız dayanak, onların sınıfsal kökenleri ve bağlantıları ve sonra da tabakalaşma özellikleri olacaktır. Gecekondu bölgelerinde yaşayanların kırsal kökenli oldukları şüphesizdir. Ancak, hangi koşullar altında köylerini ve tarımı terkettikleri ve kentteki üretim faaliyetleri açısından durumlarının ne olduğu açıklanmalıdır.

Kente Göçenlerin Sınıfsal Kökenleri:

Büyük kentlerdeki gecekondular nüfusun kökenlerini anlayabilmek için, tarımsal ve ekonomik değişmelerin iki temel süreci kısaca gözden geçirilmelidir. Söz konusu nüfus köyde köylüdür. Demek oluyor ki, öküz ve saban gibi basit bir teknoloji kullanan, ya ortakçı (kiracı) ya da küçük toprak sahibi olarak, modernleşme öncesi toplum zenginliğini, (tarımsal üretimi) üreten kimselerdir. Kısıtlı bir artık ürün elde etmekte, bunu da ya

pay olarak ya da vergi olarak, ya büyük toprak sahiplerine ya lord-bürokratlara ya da her ikisine birden devretmekteydiler.⁷ Modern teknoloji, yeni ürün çeşitleri ve bunlarla ilgili tarımsal-ekonomik değişiklikler nedeni ile, bir kaç yıl içinde kiracı, ortakçılar olarak kalma şansını yitirmekte ya tarımda ücretli işçiye dönüşmekte, ya da kente göçmek zorunda kalmaktadır. Küçük toprak sahibi köylü için de iki temel değişme göze çarpmaktadır. Pazara dönük üretime geçiş ile birlikte, büyük yatırım gereken durumda, 250 dönümden az toprağı olan köylüler, genellikle büyük borçlar altına girmişler ve bunun sonucunda % 20 - % 25'i yirmi yıl içinde topraklarını yitirmişler, ya tarımda ücretli işçi olmuşlar, yada kentlere göç etmişlerdir. Fazla yatırım istemeyen ama gene pazara dönük üretime yönelen alanlarda ise ulaşım ve pazarlama borçları birikmiştir.⁸ Bu alanlardaki köylüler de topraklarının çoğunu yitirmişlerdir. Böylece bu üç sürecin hepsi de kırsal nüfusun köylülükten, topraktan hızla kopmasıyla son bulmuştur. Ve bu süreçler ayrıca doğal nüfus artma hızıyla daha da yoğunlaşmıştır.

Kente göçenlerin kökenlerinde olagelen süreci anlamak önem taşımaktadır. Çünkü, ancak o zaman, bunun üretim sürecindeki insanların görece yerlerindeki yapısal bir değişme olduğu açıkça görülmektedir. Bu sıralarda, kentlere büyük sayıda nüfus akmasının temel nedeni, modernleşme öncesi tarımsal üretimdeki hızlı değişmedir. Dolayısıyla göç, yalnızca bir yerden ötekine yataysal hareket değildir. Giderek, belirli bir sınıf yapısındaki, örneğin modernleşme öncesi toplumlarda, dikeysel hareket bile

⁷ Bak: Lenski, G.: *Power and Privilege, A Theory of Social Stratification*, McGraw Hill, 1966 New York. Genellikle 8 ve 9'uncu bölümler.

⁸ Bunlar tarımsal modernleşmenin temel süreçleridir. Bu temel süreçlerin Türkiye'de nasıl oluştuğu aşağıdaki yapıtlarda görülebilir.

Devlet İstatistik Genel Müdürlüğü Aylık Bülteni No. 91, 1961, Sahife 1139.

Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965, Genel Tarım Sayımı Örneklem Sonuçları, Yayın No. 473.

Robinson, R.D.: «Tractors in Village», *Journal of Farm Economics*, No. 4, 1952.

Siyasal Bilgiler Fakültesi: *Türkiye'de Zirai Makineleşme*, Ankara, 1954.

Karpat, K.: «Social Effects of Farm Mechanization in Turkey», *Social Research*, 1960.

Çok daha direkt bir analiz için, bak: Kıray, M. ve Hinderink, J.: «Interdependencies Between Agro-Economic Development and Social Change», *Journal of Development Studies*, July 1968.

Kıray, M.: «Values, Social Stratification and Development», *Journal of Social Issues*, April 1968.

değildir. Ama daha önemlisi, göç olgusu, üretimi ve buradaki ilişkileri temelden değiştiren bir süreci ifadelendirmektedir. Nitekim göç nedeni olarak % 52 toprak yitirimi ve % 22 işsizlik gösterilmektedir. Bu oranlar kırsal çevrede insan toprak ilişkilerinin temelden değişmekte olduğunu, «köylü»lerin artık köylü olmadıklarını ve olayın dönüşü olmayan bir süreç niteliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Şimdi tarımda yeni üretim grupları ve ilişkileri biçimlenmektedir. Bu yüzden eski köylüler, yeni ilişkiler içersinde özümlemek zorunda kalmaktadırlar.

Kente Göçenlerin Yeni Sınıfsal Mensubiyeti:

Kente göçen köylünün yeni üretim ilişkilerine girmesi, kendi toprağından kopması gibi kolay ve çabuk olmamaktadır. Üzerine basılması gereken nokta, «işçileşme»nin kaba bir göstergesi olan endüstriyel gelişme artışı Türkiye'de her beş yılda % 8 olduğu halde, gene, kırdan kopma sürecinin göstergesi olan kentsel merkezlere göç hızının beş yılda % 18 olmasıdır.⁹ Türkiye'deki kentleşmenin her yönünde görülmekte olan bu çelişki, özellikle, ülke kentsel nüfusunun sınıfsal yapısı ve sosyal tabakalaşması ile ilgilidir. Demek oluyor ki, yapısal değişmeler yeterince hızlı değildir. Sanayi işçisi ve modern formel örgütlerde çalışacak kimseler çok yavaş ve oldukça sınırlı oranda ortaya çıkmaktadır. Gecekondu nüfusunun meslek yapısı üzerindeki çalışmalar, bu yönü en iyi biçimde yansıtmaktadır. Ve bu nüfusun edindiği beceriler de bu konuda çok aydınlatıcıdır. Bizim çalışma yaptığımız Ankara gecekondu bölgelerinde ailelerin % 27'si becerili işçi içermektedir. Devlet dairelerinde ya da özel firmalarda çalışan becerisiz, memur-işçiler ise % 30'dur. Becerisiz işçiler nüfusun % 15'ini küçük esnaf ise % 16'sını kapsar. Orta Doğu Teknik Üniversitesinde, 1962 yılında yapılan çalışmalarda, incelenen grubun % 20'si becerili işçi, % 10'u düz işçi, % 3'ü beyaz yakalı ve geri kalanı da «diğer» olarak sınıflandırılmıştır. «Diğer» kategorisi gezici satıcıları, çeşitli eşya onarıcılarını, ayakkabı boyacılarını ve benzeri işlerle uğraşanları içermektedir. Söz konusu sınıflama, ülke sanayiinin yarısının yer aldığı iki milyon nüfuslu İstanbul için de doğrudur. Ayrıca her incelemedeki becerili işçi kategorisi, ayakkabıcılardan, terzilerden, marangozlardan, küçük işlik sahip-

⁹ Yasa'nın çalışmasında göçlerin % 46'sı topraklarını yitirdikleri, % 14'ü de işsizlik nedeniyle olmuştur. G. Sewell'in yaptığı bir başka araştırmada ise % 40 işsizlik, % 24 toprak yetersizliği göçe sebep olmuş görünmektedir. Bak:

Sewell, G.H.: *Squatter Settlements in Turkey*, Yayınlanmamış doktora tezi, M.I.T. 1964., Sayfa, 101. Yasa, İ.: İbid., Sayfa 74.

lerinden kamyon şöförlerinden, oto onarım işliği kalfalarından oluşmaktadır. Bütün bu uğraşlar, gereğince sanayileşmiş bir düzenin değil, fakat, kesinlikle modern ile feodal kentsel iş yapısının çapraşık birleşimidir. Böyle önemsiz, üretici olmayan ve sanayi dışı grupların çeşitliliği, her zaman tasnif gücünü doğurmakta, her tasnifte kalabalık bir «diğerleri» katagorisi ortaya çıkmaktadır.¹⁰ Tasnifin doyurucu bir biçimde yapılamayışı, araştırmacının becerisinin kıt olmasından değil, kentin ve dolayısıyla kente göçenlerin sınıfsal meslek yapısının amorfluğundan doğmaktadır. Gecekondulular artık kesinlikle köylü değildir. Ancak çok yavaş sanayileşme ve ondan da daha yavaş olan örgütsel gelişme -ki bu da sanayileşmeye paraleldir- nedeniyle, topraklarını bırakmak zorunda kalmış olan bu nüfus, endüstriyel-kentli işçi kişiliğini almaya fırsat bulamamakta, rastgele, küçük, üretici olmayan hizmet işleri ile uğraşmaktadır. Görünüşe göre, göçenlerin yeni ilişki kurma yönelimleri ve değişme süreci dinamik ve esnektir. Bu nüfusu oluşturanlardan, yeniden tarıma dönmeyi, az da olsa, hayal edenler vardır. Bu en az olanaklı bir istektir. Bir çoğu da, bir iş adamı yanında, ya da bir fabrikada, bir zenaatta becerili işçi olmayı düşünmektedirler. Eğer, mesleki yapı üzerindeki gözlemler, böyle hareketlilik için bir ip ucu ise, gecekonduculardan ancak pek azının, düşündükleri mesleklerden birini gerçekleştirebildiği görülmektedir. Elverişli endüstriyel işlerin kıt olmasının nedeni elbette, gecekondulunun yeteneksizliğinden ya da girişim yokluğundan ötürü değildir. Hiç biri tarımsal üretimle de uğraşmamakta, dolayısıyla artık «köylü» değildirler.

Bu iş yapısı, değişmemiş modernleşme-öncesi bir yapıymış gibi gözükmemektedir, ama değildir. Bilindiği gibi modernleşme-öncesi toplumsal yapıda, esnaf ve zenaatkârlar tarım dışı üreticileri oluşturmaktaydı. Fakat, sayıları her zaman kısıtlanmakta ve denetlenmekte idi. Şu ya da bu yolda lonca (guild) gibi belirli birliklerde örgütlenmekteydiler. Bu gün ise örgütlenmemiş çeşitli işlerle uğraşanlar örgütlenmiş işlerde çalışanlardan daha

¹⁰ İzmir'in iş hayatı yapısında da 6.000 kayıtlı ve örgütlü iş yerine karşın 60.000 küçük, örgütsüz, kayıtsız iş yeri tesbit edilmiştir. Üstelik bu sayıya işportacılar, gezginci satıcılar dahil değildir. Böyle bir iş yapısını sınıflandırmanın olanaksızlığı çok açıktır. Bu yüzden, bir çok araştırmacı, böyle bir sınıflandırmada «diğerleri» katagorisi yanında bir de «tasnif edilemeyenler» katagorisi koymak zorunda kalmışlardır.

Bak: Akçura, T.: *Ankara, Cumhuriyetin Başkenti Hakkında Monografik bir araştırma.*, O.D.T.Ü. Yayınları, 1970 Ankara.

Kıray, M.B.: *Örgütlemeyen Kent - İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni* Türk Sosyal Bilimler Derneği yayınları A - 1 Ankara 1972

çoktur. Ve şimdiki durumda yeni gelenler, eski esnaf ve zenaatçı grubunun ayakta duran kesimi için önemli bir baskı yaratmaktadır. Çünkü sınırlı bir pazar için yapılan yarışma iyice kesinleşmektedir. Eski kentli gruplar, işlerini yitirme süreci ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Yeni gelenlerin yarı-becerili işçi olarak katıldıkları grup da bu gruptur.

Kısacası, kentteki üretim ve meslek ilişkileri o denli amorf dur ki, ve bu durum o denli uzun sürmektedir ki, gecekondu ve küçük san'atlar kent yaşantısının belirgin bir parçası durumunu almaktadır. Bu nedenle, sahte-kentleşme ve sahte-kentli terimlerini kullanmak zorunluluğu doğmaktadır. Ne yolda olursa olsun gecekonduda yaşayanlar için klasik sınıf terimlerinin hiç birinin kullanılamayacağını bu açıklamalar göstermektedir.

Kente Göçenlerin Tabaka Özellikleri:

Sosyo-ekonomik tabakalaşma söz konusu olduğu sürece bu grupların gelirleri ve eğitimleri de önem kazanmaktadır. Çünkü bu grupların bütünleşmemelerinin nedeni, şimdiki gelir ve eğitimleri ile, kendilerine bütünleşme fırsatı vermiyen bir düzenin parçası olmak zorunda kalmalarıdır.

Modern sanayi ve iş örgütleri dışında kalan basit hizmetlerde çalışanların kazancı çok azdır. Ailede ortalama gelir 450 lira civarındadır.¹¹ Ankara'da ortalama gelir 1.700 lira olarak hesaplanmıştır. Bu, gecekonduların ortalama gelirlerinin yaklaşık dört katıdır.

Öte yandan, güçlkle kazanılan bu gelir, köyde elde edilen ortalama gelirin iki katıdır. İncelemelerimize göre, köydeki ailelerin % 80'inden çoğunun yıllık geliri 4.000 liranın altındadır. Ortalama yılda aile başına 2.000 lira çevresindedir. Başka bir deyişle, ayda ortalama aile geliri köyde 200 liranın altındadır.¹² Hasanoğlan köyünde İ. Yasa da aynı miktarları bulmuştur.¹³ Ch. Hart ise, kaynaklarını belirtmeksizin, İstanbul gecekondu bölgeleri için bulduğu aile başına düşen ortalama gelirin, Türkiye'nin farklı alanlarındakinden 3-4 kat daha yüksek olduğunu açıklamaktadır. Bu yalnızca, bildirilmiş gelirlerdir. Parasız olarak köyden sağlanan mal-

¹¹ Gecekondularda ortalama aylık aile geliri Yasa'nın araştırmasında 386 lira (ibid, sayfa 134), Sewell'inkinde 372 lira (ibid, sayfa 90) ve bizim 1962 seminer çalışmamızda 435 lira bulunmuştur.

¹² Bak: Kıray, M.; Hinderink J.: İbid.

¹³ Yasa, İ.: *Hasanoğlan Köyü, 25 Yıl Sonra*, Ankara Üniversitesi S.F.B. Yayını No. 270, 1960, Ankara. Sayfa 30.

lar, aile rasgele kazançları ya da parasız sağlık bakımı gibi kentte bulunan fakat köye gitmeyen yan yararların ayrıntıları bu gelire katılmamıştır. Bunlar da eklenseydi, ortalama gelir şüphesiz daha yüksek ve kırsal alanlardaki gelire karşılaştırıldığı zaman, aradaki fark daha da çarpıcı olacaktı. Dolayısıyla, artık oldukça yıpranmış olan «kent çekimi» terimini kullanmak istersek, kentteki gelirin göresel yüksekliği bir etkidir. Ancak yalnız köyde tamamen işsiz kalanlar için bu böyledir. Yoksa, kentte kolayca edinilen güvenilir sanayi işleri yoktur.

Kente göçenlerin eğitim durumları da kökenleri ve edindikleri işler ile uyudur. Gecekondu bölgelerinde kesinlikle bir tek üniversite mezunu bulunmaz. Aile reislerinin % 12'si orta okul eğitim görmüştür. İlk okulu bitirenler oranı % 30'a yaklaşır. Okuma yazma bilenler ise genel olarak % 75 oranındadır. Türkiye'de okur yazarlığın genel oranı %60'dır. Büyük kentlerde % 80'e çıkan bu oran, köylerde % 30'a kadar inmektedir. Gecekondu bölgelerinde okur yazar oranının % 70 olması, kırsal kalıplardan dinamik bir biçimde kurtulmak ve kentsel çevreye uymak için harcanan bireysel çabaları yansıtmaktadır. Eğer, daha yüksek eğitim düzeyi isteyen uygun işler bulunsaydı, beş yıldan daha uzun bir süredir kentte oturan gecekondulular, okur yazarlığa ulaştıkları gibi, elbette daha yüksek bir eğitim düzeyi elde etmek yollarını da bulurlardı.

Sanayileşmenin yavaşlığı, hem güvenli, hem de daha yüksek ücretli işlerin kıtlığı, gecekondu bölgelerine, artık buraları kente göçenlerin kısa süreler için konakladıkları geçiş alanları olmaktan çıkaran, kesin bir kalıcılık özelliği kazandırmıştır. Ve kent nüfusunun yarısı gecekondu bölgelerinde oturduğu için, buralara yerleşenlere ilişkin tabakalaşma özelliklerindeki farklılaşmalar bu bölgedeki mekânda da yansımaktadır. Gözlemlerimiz, belirli gecekondu kesimlerinin alt-orta tabaka konut alanlarına dönüştüğünü göstermektedir. Böyle bölgelerde aylık ortalama gelir 750 lira civarındadır. Ve oturan kişiler, küçük devlet memurluğu, hastabakıcılık ve benzeri işlerde çalışmaktadırlar. Genellikle ilk okul eğitimi görmüşlerdir. Bazı gecekondu bölgeleri yalnızca dar gelirli konut alanlarıdır. Bazı bölgeler, Çingenerler gibi düşük statülü etnik gruplar, bazı bölgeler aynı yönden gelen (Sivashlılar, Kırşehirli v.b.) aileler, ya da dinsel mezhepler (Aleviler v.b.) için farklılaşmıştır.¹⁴ Böylece gecekondu bölgelerin-

¹⁴ Çingenerler için segregasyon oranı yüzde yüz gibi görünmektedir. Anadili değişik olan diğer gruplar daha fazla büyük gruba karışmış izlemi vermektedir. Bütün şehri kaplayan etnik grup sayıları mevcut olmadığı için, segregasyon indeksi hesaplamaları yapılamamıştır.

de, eğitim, gelir ve meslek açısından olduğu kadar, dinsel ve etnik bağlan-
tılar açısından da tabakalaşma gayet iyi yansımaktadır. Kentin gecekondu
olmayan diğer konut alanlarının da, gelire, eğitime ve mesleğe göre aynı
derecede duyarlı olmalarına karşılık, düşük statülü etnik grup ve dinsel
mezheplerin farklılaşmasını, gecekondu bölgesi ölçüsünde açık olarak gös-
termediğini belirtmek gerekir. Ağırlık vermek istediğimiz başka bir nokta
da, Türkiye'nin metropoliten kentlerindeki iş mntıkaları ve üst-orta tabaka
konut bölgeleri dışında, mekâna ilişkin ne kadar farklılaşma ve biçimlenme
varsa, hepsinin gece kondu bölgesinde bulunmasıdır. Dolayısıyla, örneğin
alt-orta tabaka konut mntıkası veya suç işliyenlerin yoğun bulunduğu
çöküntü mntıkaları gecekondu bölgelerinde fakat birbirlerinden uzakta
yer almaktadır. Çeşitli gecekondu bölgeleri ne aynı sosyal yapıdadır ne de
aynı ekolojik biçimlenmenin bir parçasıdır. Buna rağmen hepsinde bina
biçimi aynıdır. İşte bu durum, bir çok kentli vatandaşların ve yetkililerin
gecekonduları, üniform bir sosyal olgu ve dolayısıyla, genellikle istenmi-
yen vatandaşlar ve bölgeler olarak nitelermelerine yol açmaktadır.

SOSYAL PSİKOLOJİK BOYUTLAR:

Güvenlik Gereksinmesi:

Kırsal tarımsal yapıdaki değişme ile, kentsel endüstriyel yapıdaki de-
ğişme arasındaki hız farkı yüzünden kentlere yığılmış, üretici olmayan,
küçük hizmet işlerinde çalışıp çok az bir geliri bulunan büyük yığınların
gerek çalıştıkları işte, gerekse kazandıkları küçük gelirden hiç bir güvenlik-
leri yoktur. Müphem fakat güçlü bir güvensizlik duygusu egemendir. Bu
duygu, onların güvenlik sağlayan her şeye ve ilişkiye büyük önem verme-
lerine yol açar. Böyle bir güvenliğin ne yolla ve ne ölçüde sağlanacağı
belirsizdir. Ancak bazı mekanizmalar bu gereksinmenin en yüksek ölçüde
karşılanması için geçerli gibi görünmektedir. Bunların başında kentte bir
gecekondu edinmek gelmektedir. Oturacak bir yerin bulunmasına çok önem
verilmektedir. «Başımızı sokacak bir delik gerek» diye belirtilen bu güçlü
istek, gecekonducuların gergin ve endişeli duygularını yansıtmaktadır.
Diğer taraftan, yapılan «kondu»'nun başkasının toprağı üzerinde bulun-
ması, tapusunun olmaması, her an yıktırılma tehlikesi güvensizlik duy-
gusunu daha da keskinleştirmekte ve nedeysen akıl-dışı bir boyuta eriş-
tirmektedir. Güvenlik sağlayan ikinci ilişki, akrabalarla ya da aynı köy-
den, aynı yöreden gelenlerle komşu oturmaktır. Zor durumda kalınca,
yalnız birbirlerinden yardım istediklerini belirtenlerin oranının % 46'yı
bulması, komşuluk güven duygusunu göstermektedir. Nitekim, yukarıda
da belirtildiği gibi, yerleşme sürecinde akrabasına ya da memleketlisine

yakın olmanın rolü önemlidir. Geldikleri köyü ziyaret etmek, karşılıklı para, erzak, hediye yollayıp mektuplaşmak bu tip ilişkileri sürdüren güvenlik gereksinmesinin karşılanmasında katkısı olan, farklı bağlantı tiplerindedir.

Hiç bir gecekondulu, köye geri dönmek istemediği halde, gene de köydeki ufacık toprak parçasını elinden çıkarmak istemez ve köydeki aile toprakları üzerinde hak iddia etmekten geri kalmazlar. Bu toprak, eğer kentte her şey kötü giderse, baş vuracakları son kaynaktır ve güvenlik sağlayan mekanizmalardan biridir.

Değerlerinde ve ilişkilerinde köy eğilimi çok kuvvetli olan kente göçenlerin, kentte ciddi uyum sorunları ile de karşılaştıkları gözlenmiştir.¹⁵

Göresel Yoksunluk:

Güvenliğin azamîleşmesi için harcanan çabanın tam tersine, kente göçenlerde, görelî yüksek yaşantı düzeyinin verdiği olumlu duygu ve iyimserlik vardır. Bilindiği gibi, her grup, kendi özlemlerini belirlerken ve karşılaştırırken, karşılaştırma dayanağı olarak belli bir özlenen grup seçer.¹⁶ Kentteki eskiköylü burada, hem kendisinin de içinde bulunduğu göçenler grubunu, hem de bu grubun bir üyesi olarak kendisini, hâlâ köylü saymakta ve köyde geçirdikleri ile karşılaştırmaktadır. Sonuç, gelir tartışmamızda ya da kentte kendine kolaylıklar sağlamakta olduğu gibi, her zaman için göresel tatmindir. Durumu, kırdaki kalan köylülerden çok daha iyidir. Çocuğunu okutabilmek için daha iyi fırsatlar vardır. Sağlık servisi gibi bazı kolaylıklardan faydalanma bakımından daha şanslıdır. Üyesi olduğu grubu yargılamak söz konusu olduğu zaman ise, toplum köylülere pek az hareketlilik fırsatı tanıdığı ve mevcut tabakalaşmayı veri olarak kabul ettikleri için, kendilerini farklı bir sınıfla ya da daha yüksek bir tabaka ile karşılaştırmamakta ve ona özlem duymamaktadırlar. Karşılaştırma dayanağı bu

¹⁵ Dr. N. Levine ile şahsî yazışma. Dr. Levine 1967'de Ankara'da bir grup göçmenin sübjektif intibalarını araştırmıştır. Yapıtı henüz yayımlanmamıştır.

¹⁶ Referans grupları ve görelî yoksunluk terimleri üzerinde, kişinin kendini nasıl algıladığı ve tabakalaşma düzenine ve onun değişmelerine nasıl uyum yaptığını inceleyen, bir çok çalışma vardır. Bu konuda özellikle şu yapıtlara bakılabilir: Runciman, W.G.: «Problems of Research on Relative Deprivation» *Reference Group-Theory and Research*, Editörü H. Hyman ve E. Singer, Free Press 1968, New York.

Stern, E. ve Keller, S.: «Spontaneous Group References in France», *Public Opinion Quarterly* XVII., 1953. Sayfa 208-217.

olunca, kesinlikle, köylüler kendilerini görelî olarak yoksun görmemektedirler. Bu durum köyü karşılaştırma dayanağı olarak kullandıkları sürece böyledir. Eski-köylüler, başka sınıf ve tabakalarla -ki, bu grup için böyle sınıf ve tabakaların görülmesi ve dolayısıyla özlenen grup olarak kullanılmaları ya da onların normları ile ve düzeyleri ile karşılaştırıp kendilerini görelîce yoksun hissetmeleri olasılığı pek düşüktür-, tanışıklık kurmak için farklı bir yapıya kendilerini bütünleştirmeye fırsat bulamadıkları sürece tabaka bağılıklarının öznel yanı böylece sürüp gitmektedir. Eski-köylülerin göresel tatminleri, onların oy verme davranışlarıyla kanıtlanmaktadır. Ankara'da gecekondu bölgelerinde 1968 seçimlerinde, muhafazakâr sayılabilecek Adalet Partisi oyların % 45'ini almıştır. Geri kalan oylar da altı parti arasında paylaşılmıştır.¹⁷ Gecekondulular, sosyal hareketliliğin açmazlarına ve çelişkilerine düşene dek bu durum sürebilir.

Durum akla şöyle bir soru getirmektedir. Acaba muhafazakârlık ve tatmin de, tıpkı köydeki toprağı bırakmamak ve kentte bir ev edinmek gibi başka bir güvenlik mekanizması mıdır? Başka bir soru da, kentsel sosyal yapının değişmesi sırasında, göresel tatminin de değişeceği bir eşik noktası bulunabilip bulunamayacağıdır. Karşılaştırma dayanağı olarak köyden başka ilişkileri ne zaman kullanacakları da bir soru olarak belirlemektedir. Yeni kuşakların artık köyü özlenen grup olarak saymadıkları zaman mı? Yoksa göçenler sanayide çalışmaya başladıktan sonra mı? Bunu şimdiden kestirmek güçtür.

¹⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü: Mahalli Seçimler Sonuçları, 2 Haziran 1968.